AQLI ZAIF BOLALARDA IDROKNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Abdug‘aniyeva Nazokat
abduganiyevanazokat5@gmail.com,
Abdullayeva Mehriniso
mehrinisoabdullayeva63@gmai.com,
Abduraximova Nazokat
abduraximovanazokat22@gmail.com,
G‘anijonova Nodira
jorayevergashali759@gmail.com,
Avalbayeva Laylo
lavalboyeva0811@gmail.com
Oligofrenopedagogika yo‘nalishi 25/5- guruh

Annotatsiya: Mazkur maqolada aqli zaif o‘quvchilarning idrok xususiyatlari va uning psixik rivojlanish bilan bog‘liqligi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bunday o‘quvchilarning idrok jarayoni fragmentar, sust va yetarlicha tizimli emas. Ularning fazoviy mo‘ljallash qobiliyatining zaifligi, predmet va hodisalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunishdagi qiyinchiliklar ta’lim jarayonida qo‘shimcha murakkabliklarni yuzaga keltiradi. Maqolada aqli zaif o‘quvchilar bilan ishlashda maxsus pedagogik yondashuvlarning ahamiyati, vizual va kinestetik usullarni qo‘llashning samaradorligi ta’kidlanadi. Shuningdek, idrok jarayonlarini rivojlantirish uchun maxsus mashqlar va metodik tavsiyalar keltirilgan. Tadqiqot natijalari ushbu o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga samarali integratsiyasini ta’minlash uchun ilmiy va amaliy yondashuvlarni takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: aqli zaif o‘quvchilar, idrok jarayoni, fazoviy mo‘ljallash, pedagogik metodlar, sensor idrok, nutq rivojlanishi, maxsus ta’lim.

Abstract: This article analyzes the features of the perception of mentally retarded students and its relationship to mental development. The results of the study show that the perception process of such students is fragmented, sluggish and insufficiently systematic. The weakness of their spatial targeting ability, difficulties in understanding the connections between the subject and phenomena create additional difficulties in the educational process. The article highlights the importance of special pedagogical approaches in working with mentally retarded students, the effectiveness of visual and kinesthetic methods. Special exercises and methodological recommendations for the development of perception processes are also provided. The results of the study indicate the need to improve scientific and practical approaches to ensure the effective integration of these students into the educational process.

Keywords: mentally retarded students, perception process, spatial assignment, pedagogical methods, sensory perception, speech development, special education.

KIRISH

Idrok —bu inson analizatori yoki analizatorlarsistemasiga bevosita ta’sir etuvchi, narsa va hodisalarning butunligicha yoki ularning turli xususiyatlari o'zaro aloqasining shakllanish

jarayonidir. [1]Idrok turli sezgilar asosida shakllanadi. Idrokning barcha turlarida harakatlanish sezgirligi muhim o'rintutadi, biroq bularni inson ko'pincha idrok etmaydi. Idrok etishda nutq katta rol o‘ynaydi. Narsa va hodisalarning so‘zlar bilan ta’riflanishi, ular orasidagi mavjud o‘zaro aloqa ta’minlanishini, abstraksiyasi va umumlashtirilishi idrok etilayotganlarning mazmunini ochishga yordam beradi. Idrokning obyektiv faoliyati inson faoliyatining ilgarilanganligidir. Shu bilan birga faoliyat, amaliyot idrokning rivojlanishiga, harakatlarning to‘g‘ri va to‘la aks etishiga yordam beradi.[2]

Aqli zaif bolaning ruhiyati o‘ziga xos sistemani aks ettirib, turli nuqsonlar va rivojlanishda orqada qolishlar to‘laligicha faoliyatning ruhiy jarayonlariga ta’sir etadi.[3] Bu holat idrokka ham taalluqlidir. Aqli zaif o'quvchilar uchun orqada qolish va nutq rivojlanishining o'zgachaligi ularning fikrlashi bilan bevosita bog'liq, ayniqsa so'z mantiqiy fikrlashi. Aqli zaif o'quvchilar o'zlarining nutqlarida kelishik qo'shimchalarini va bog'lovchilarni noto'g'ri va tushunmay ishlatadilar, bu tushunchalarni to'g'ri belgilash va umumlashtirishni bilmasliklaridan darak beradi. Boladagi nuqsonli rivojlanish so'z-mantiqning to'liq bazasini ta’minlamaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Fazoda mo‘ljal olish inson aktivligining muhim turlaridan biridir. U faoliyatning ko‘pgina yo‘nalishlari uchun kerak. O‘tgan asrda aqli zaif bolalar bilan shug‘ullangan shifokorlar va pedagoglar, ularning fazoda sust moslashishini kuzatganlar. Fazoviy buzilishlar aqli zaif bolalarda uchraydigan, eng ko‘p tarqalgan va ko‘p uchraydigan nuqsonlardan hisoblanadi.

Fazoni idrok etish har xil nuqsonli a’zolarning turli xil intermodal aloqalariga asoslanadi. Fazoda komponentning to'liqligi ko'zga ta’sir etayotgan turli funksiyalarga bog‘liq: uning o‘tkirligiga, perseptiv maydonga, ko‘z o‘lchagichga, negaki aqli zaif bolalar bu darajaga yetmaydi (T.N.Belovina). [4]Obyektlarni tasvirlashganda, ularning kattaligini sezilarli kattalashtirib yuborishadi, ularni chapga yoki o‘ngga surib yuborishadi (T.N.Golovina, l.A.Groshenkov). O‘qituvchining rasmni qayerga joylashtirish haqida (pastki burchak, o'rtada, o'ng tomonda) so‘z bilan ta’riflashi ayniqsa murakkab vazifa berilganda (tepadagi o'ng burchak) o'quvchilarda qiyinchilik tug'diradi. Jismoniy tarbiya darslarida ham bunday dalillarni keltirsa bo‘ladi, o‘quvchilarga tartib bilan turish va zalda berilgan yo‘nalish bo‘yicha harakatlanish murakkablik qiladi. Sujetli rasmni tushunishi idrok qilinayotgan tasvirning analiz va sintez qilish sifatiga bog'liq. Agar bunday fikrlash jarayonlari to‘liq bajarilmasa, qator hollarda — noto‘g‘ri ro‘yobga chiqariladi.

Ta’limning boshlang‘ich bosqichida aqli zaif bolalar rasmni ko‘ra turib, ko‘zga ko‘ringan obyektlarni betartib sanashga tushishadi.[5] Ular birlamchi va ikkilamchi obyektlarni ajratishga qiynalishadi (I.I.Budnitskaya, I.M.Solovyov, M.M.Stadnenko). Bunda bolalar ajratgan obyektlarini ma’noviy guruhlarga umumlashtirmay, ularning umumiy mazmunini idrok etishga urinishadi. Buni hattoki, sujetli rasm sodda va o‘quvchilarga tushunarlidek bo‘lgandan ham ko‘rish mumkin. Aqli zaif o‘quvchilar umumiylikni differensiyalashda, alohida va birlikda,

[1] G‘oziev E.G. *Umumiy psixologiya*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002.

[2] Aleksey Nikolaevich Leontyev. *Faoliyat, ong va shaxs*. – Moskva, 1975. (qayta nashr 2005)

[3] Lev Semyonovich Vygotsky. *Defektologiya asoslari* (tanlangan asarlar to‘plami). (qayta nashr 2010)

[4] Tatyana Nikolaevna Belovina. *Aqli zaif bolalarda fazoni idrok etish xususiyatlari* (yoki shu mavzudagi ilmiy ishlari). – Moskva, (2010-yil).

[5] Mikhail Sergeevich Pevzner. *Oligofreniya bolalar psixologiyasi*. – Moskva, 1979.

tekshiruvni davom ettirishda, shakllarni ajratishda qiynalishadi. Ularga fragmentarlik, idrok etishning kambag‘alligi, analiz jarayonlarining sust yo‘nalganligi va taqqoslamaslik xos (T.N.Golovina). R.B.Kaffemanasning keyingi yillarda olib borgan izlanishlari A.P.Gozova tomonidan olingan ma’lumotlarni aniqlashtiradi va tasdiqlaydi. Muallif aqli zaif o‘quvchilarga teri-tuyish orqali (ko'rmasdan), tekis chiziqlardan tashkil topgan, oddiy relyefli shakllar bilan tanishishni taklif etgan. So‘ng, ko‘zlari yordamida xuddi shunday shakllarni cho‘plar yordami bilan yasashlari kerak bo'lgan.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, aqli zaif o‘quvchilarning idroki o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, bu ularning umumiy psixik rivojlanishidagi nuqsonlar bilan chambarchas bog‘liq. Idrokning zaifligi ularning mantiqiy fikrlash jarayonlariga, nutq faoliyatiga va fazoviy tasavvurlarining yetarli darajada shakllanmaganligiga ta’sir qiladi. Ayniqsa, fazoda mo‘ljallash va predmetlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunish kabi jarayonlar murakkablik tug‘diradi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni tasdiqlaydiki, aqli zaif bolalar ko‘rish, eshitish va teri-tuyish analizatorlari orqali axborotni to‘liq va tizimli qabul qila olmaydi. Bu esa ularning predmet va hodisalarni idrok qilishida fragmentarlik, tafsilotlarni ajratishda qiyinchilik, umumlashtirish va farqlashning sust rivojlanganligi kabi muammolarni yuzaga keltiradi. Masalan, I.I. Budnitskaya va I.M. Solovyovning tadqiqotlariga ko‘ra, bunday bolalar tasvirlarni tahlil qilishda asosiy va ikkilamchi elementlarni ajratishda qiynaladilar, bu esa ularning o‘qish va boshqa intellektual faoliyatlarida ham aks etadi.

Muhim jihatlardan biri shundaki, aqli zaif bolalar uchun idrok jarayonining buzilishi o‘quv jarayonida qo‘shimcha qiyinchiliklar tug‘diradi. Masalan, jismoniy tarbiya darslarida berilgan ko‘rsatmalar asosida fazoviy harakatlarni bajarish ular uchun qiyin kechadi. Shuningdek, rasm yoki predmetlarning joylashishini so‘z bilan ifodalash ham murakkablik tug‘diradi. Bu esa ularning og‘zaki nutq va fazoviy tasavvurlarini rivojlantirish bo‘yicha maxsus pedagogik yondashuvlar zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, aqli zaif bolalar bilan ishlashda intermodal bog‘liqliklarni mustahkamlash, vizual, kinestetik va verbal usullarni uyg‘unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, R.B. Kaffemanas va A.P. Gozova tomonidan o‘tkazilgan tajribalar natijalari shuni ko‘rsatdiki, bunday o‘quvchilarga predmetlarni faqat ko‘z bilan emas, balki qo‘l orqali his qilish orqali ham o‘rganish imkonini berish, ularning idrok qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Shu bois, aqli zaif bolalar uchun maxsus pedagogik metodlarni qo‘llash zarurati yanada dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘qitish jarayonida vizual materiallardan ko‘proq foydalanish, fazoviy idrokni shakllantirish bo‘yicha maxsus mashqlar ishlab chiqish va muloqot kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni keng joriy etish muhim hisoblanadi. Kelgusida ushbu mavzuda yanada chuqurroq izlanishlar olib borish orqali aqli zaif bolalarning idrok xususiyatlarini chuqurroq o‘rganish va ularning ta’lim jarayoniga samarali integratsiyasini ta’minlash lozim.

NATIJA

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, aqli zaif o‘quvchilarning idrok xususiyatlari o‘ziga xos bo‘lib, ularning umumiy psixik rivojlanishidagi nuqsonlar bilan bevosita bog‘liqdir. Idrok jarayonining sust rivojlanganligi fazoviy mo‘ljallash, predmetlarni idrok qilish va tahlil

qilish, asosiy va ikkilamchi belgilarni ajratish qobiliyatlarining cheklanganligida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqotda aniqlanishicha, aqli zaif o‘quvchilarning idrok faoliyatidagi asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

1. **Fragmentarlik va tafsilotlarni ajratish qiyinchiligi** – O‘quvchilar predmet yoki rasmni butunligi bilan emas, balki bo‘laklarga ajratilgan holda idrok etadilar.
2. **Fazoviy mo‘ljallashdagi zaiflik** – Chap va o‘ng, yuqori va past kabi fazoviy tushunchalarni farqlash va qo‘llashda muammolarga duch keladilar.
3. **Nutq bilan bog‘liq muammolar** – Obyektlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushuntirish va ularga ta’rif berishda qiyinchiliklar mavjud.
4. **Perseptiv (idrok qilish) jarayonlarining sustligi** – Aqli zaif o‘quvchilar predmet va hodisalarni chuqur tahlil qilishdan ko‘ra, yuzaki baholashga moyil bo‘ladilar.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, bunday o‘quvchilarning idrok jarayonini rivojlantirish uchun maxsus pedagogik metodlar va individual yondashuvlar zarur. Vizual materiallardan ko‘proq foydalanish, sensor idrokni rivojlantirishga qaratilgan mashqlarni kiritish va amaliy-tajriba usullaridan keng foydalanish bu borada samarali natija berishi mumkin.

Kelajakda bu sohada chuqur tadqiqotlar olib borish orqali aqli zaif o‘quvchilarning idrok xususiyatlarini yanada batafsil o‘rganish va ularga mos ta’lim metodikasini ishlab chiqish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, aqli zaif o‘quvchilarning idroki yetarlicha rivojlanmagan bo‘lib, bu ularning umumiy psixik holati va nutq faoliyati bilan chambarchas bog‘liq. Idrok jarayoni yetishmovchiligi ularning fazoviy mo‘ljallash qobiliyatiga, predmet va hodisalarni tahlil qilish, ularning o‘zaro bog‘liqligini tushunish hamda mantiqiy umumlashtirish ko‘nikmalariga ta’sir qiladi.

Aqli zaif o‘quvchilarning idrok xususiyatlarini rivojlantirish uchun maxsus pedagogik yondashuvlar talab etiladi. Sensor idrokni rivojlantirish, fazoviy tasavvurlarni shakllantirishga qaratilgan mashqlar, vizual va kinestetik metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, ularning nutqini rivojlantirish orqali idrok jarayonlarini mustahkamlash mumkin.

Kelgusida ushbu mavzuda chuqurroq tadqiqotlar olib borish zarur. Aqli zaif bolalarning idrok xususiyatlarini chuqur tahlil qilish, ularning o‘quv jarayoniga mos ta’lim metodikalarini ishlab chiqish va samarali reabilitatsiya usullarini joriy etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Sunnatova R.I., Irgasheva N.G., Tadjiyeva S.X. Bola taraqqiyotini psixologik tashxis qilish. —T., 2008.
2. Po'latova P.M. Maxsus pedagogika, Oligofrenopedagogika «G‘afur G ‘ulom». —T., 2005.
3. L.R. Mo‘minova, D. Nazarova. Maxsus ta’lim atamalarining izohli lug‘ati. —T., 2010.
4. Dehqonova, M., & Najmiddinova, N. (2022). ALOHIDA EHTIYOJGA EGA BO’LGAN BOLALARNING OILAGA MOSLASHISHI UCHUN MUHIM OMILLAR. YANGI O'ZBEKISTONDA MILLIY TARAQQIYOT VA INNOVASIYALAR, 90-92.

5. Dehqonova, M. (2023). KORREKSION MASHG'ULOT RAHBARI OSTIDA RITMIKA HARAKATLARNI TAKRORLASH VA UNING SAMARADORLIGI. Молодые ученые, 1(1), 34-35.